

ЗАГАЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ У ДЕФІНІЦІЯХ ТЕОРІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Постановка проблеми. Виникнення в зарубіжній та вітчизняній науці теорії інституціоналізму фактично стало двигуном еволюції ринкових відносин та відносин власності, що, насамперед, пов'язано зі значними трансформаційними процесами в економічній і соціальній сферах. У загальному вигляді інституціоналізм представлений економічним вченням, де основну увагу приділено ключовій ролі інституції в ухваленні, спрямованості економічних рішень, їх ефективності та економічній діяльності, зокрема. Категоріальний апарат теорії інституціоналізму незначний. У своїх дослідженнях представники наукового напрямку в основному оперують термінами "інститут" та "інституція". Але в сучасній економічній літературі не існує єдиної думки щодо визначення цих та похідних від них понять. Таку варіативність можна пояснити тим, що сам термін "інституціоналізм" трактується по-різному, і від того, який зміст вкладається у визначення залежить вибір подальших шляхів формування його категоріального апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання розвитку теорії інституціоналізму як напрямку економічної науки знайшли своє відображення у працях класиків інституційної думки: Т. Веблена [2], О. Вільямсона [3], Дж. Кларка, Р. Коуза [18], Д. Норта [10], М. Олсона, У. Ростоу. Вітчизняна інституціональна парадигма формується під впливом фундаментальних і прикладних досліджень таких провідних вчених, як С. Архіреєв, А. Аузан [1], В. Геєць, Р. Нуреев, А. Олейник [6, 11], П. Саблук [13], М. Туган-Барановський, А. Чухно [16], О. Шпикуляк [17] та багато інших. Однак, враховуючи різноплановість досліджень, існують певні проблеми теоретико-методологічного змісту безпосередньо у дефініціях категоріального апарату інституціоналізму. З огляду на це, виникає необхідність подальшого дослідження, конкретизації та уточнення тлумачення відповідних термінів.

Постановка завдання. Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних положень інституціоналізму, розкриття змісту понять "інститут" та "інституція" і визначення їх категоріальних відмінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія інституціоналізму бере початок розвитку з XIX-XX ст. та була заснована у США і протягом еволюційного періоду увібрала в себе ідеї німецької історичної школи, англійських фабіанців, французьких соціологічних традицій і деякою мірою ідеологію марксизму [6, с. 31]. Причиною виникнення інституціоналізму можна вважати перехід капіталізму в монополістичну стадію, який характеризувався значною централізацією виробництва і капіталу, що призвело до неузгодженості поглядів представників різних економічних шкіл.

Економічна категорія "інституціоналізм" (англ. institutionalism, institutional economics; від лат. institution – спосіб дії, звичай, порядок, вказівка), у широкому розумінні, це концепція економічної теорії, яка в економічній системі синтезує роль соціальних, правових, організаційних, політичних, етичних, ментальних, економічних інституцій у процесі їх функціонування. У своїх дослідженнях П. Саблук визначає інституціоналізм, як альтернативу неокласичній економічній теорії, зміст якої відображається у міждисциплінарному синтезі [13, с. 6]. Таким підходом до трактування даного поняття з позицій міждисциплінарного синтезу передбачено дослідження та обґрунтування економічних проблем із застосуванням методологічних принципів суспільних наук, зокрема, соціології, психології, філософії.

За своєю сутністю інституціоналізм представлений багатьма складовими, і тому єдиної класифікації щодо інституційних течій остаточно не сформовано. В основному, це пов'язано з широтою предмета дослідження і тим до якого наукового напрямку належать представники. Єдиним, що об'єднує школи інституціоналізму є акцент на дослідженні та аналізі інституцій. Саме ця особливість вказує на суспільний характер інституціоналізму як економічної науки [5]. В цілому, в рамках інституціоналізму виділяються дві основні школи, які неоднорідні та об'єднують різні течії і концепції. Це школи "старого" інституціоналізму та неоінституціоналізму. Кожна з них має свої методологічні особливості (рис. 1).

* Науковий керівник: Зінчук Т.О. – д.е.н., професор ЖНАЕУ

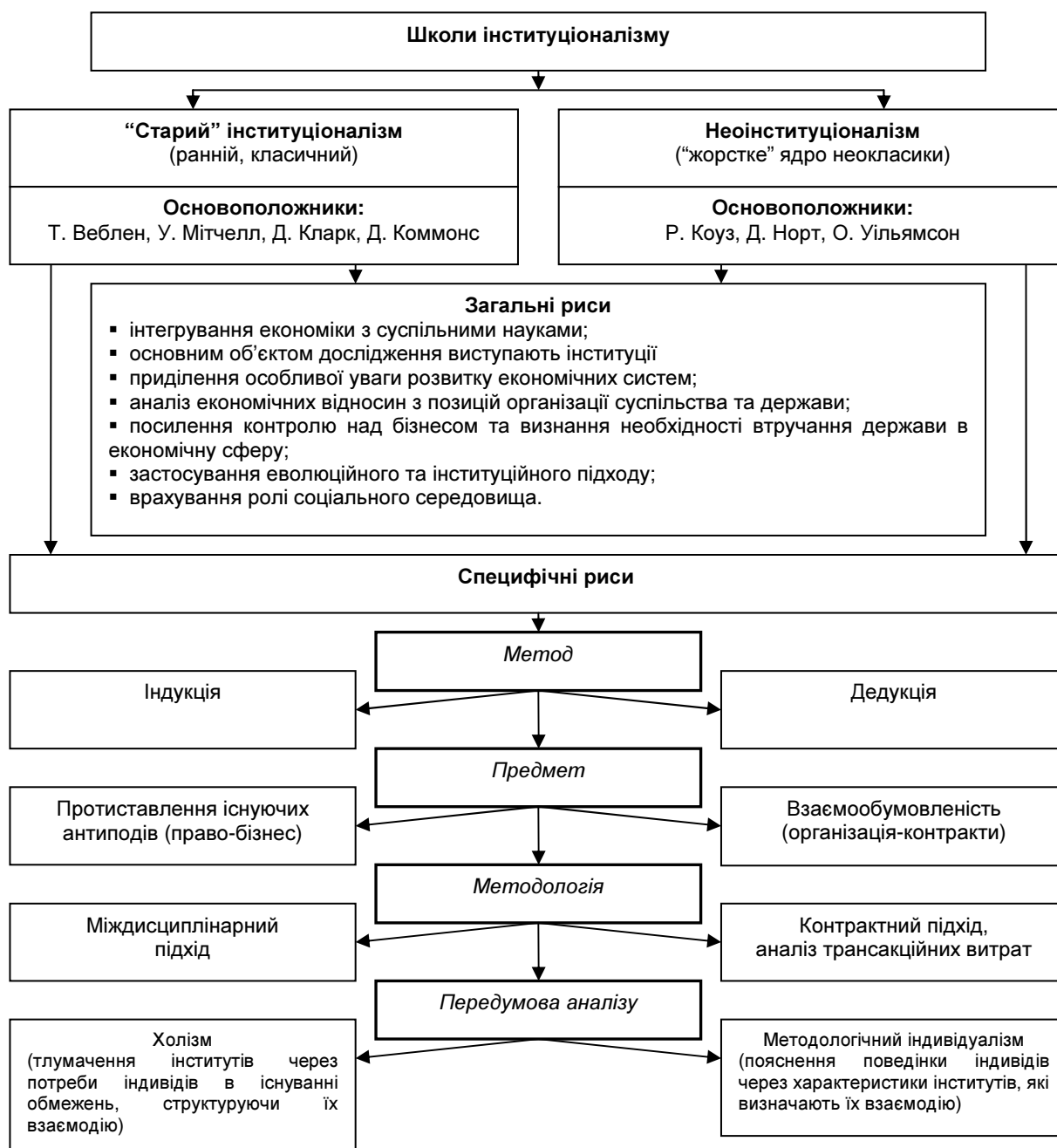

Рис. 1. Особливі та загальні риси в методології наукових шкіл “старого” інституціоналізму та неоінституціоналізму

Джерело: власні дослідження на основі [6, с. 44-46, 11, с. 28-31]

Здійснюючи порівняльну характеристику постулатів “старого” інституціоналізму та неоінституціоналізму, виділено суттєві особливості кожної з шкіл. Вони зводяться до такого:

- представники “старого” інституціоналізму досліджують проблеми економіки за допомогою правових, політичних та психологічних методів, тоді як неоінституціоналісти за допомогою методів неокласичної економіки знаходять вирішення проблем в сфері політики, права та соціології;
- представники першої школи досліджували колективну діяльність з захисту інтересів індивідів (професійні комітети, уряди), тоді як представники другої в своїх дослідженнях, застосовуючи принципи методологічного індивідуалізму, на перше місце ставлять незалежного індивіда, який за своїми вподобаннями вирішує членом якого колективу бути [6, с. 44-45].

Разом з цим, існують і такі спільні риси в дослідженні методології інституціоналізму, як використання інституційного та еволюційного підходів; дослідження процесу розвитку системи, а не її функціонування, врахування ролі соціального середовища тощо.

Узагальнюючи дослідження відомих вчених та методологічні особливості різних течій встановлено, що інституціоналізм, як перспективний вектор економічних досліджень, пояснює економічні проблеми

об'єкта через призму формальних і неформальних правил та традицій (інституцій), які спонукають суб'єкта до певних дій та формують мотиваційний механізм соціально-економічного змісту.

З постійно зростаючим інтересом вчених до проблематики інституціоналізму загострюються проблеми неправильного вживання та формального тиражування таких основних та похідних понять напряму, як "інститут", "інституція", "інституційний" та "інституціональний". Здебільшого таке вживання термінів використовується для категоріального осучаснення тексту. Але в працях дослідників інституціоналізму існують тлумачення цих категорій, які відрізняються між собою, і залежать в основному від сфери досліджень автора, або ж застосовуються як синоніми (табл. 1). Так, в соціологічних науках інститути досліджуються з врахуванням практичних навичок та знань. Історичні науки представляють інститути та інституції в їх еволюційних механізмах розвитку. Представники правових наук розглядають інститути як стійкі комплекси юридичних правил; економісти ж вбачають в інститутах (інституціях) засоби суспільного обміну та складові механізму регулювання ринкових відносин [7].

Таблиця 1

Підходи до понять "інституту" та "інституції" в економічних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених

"Інституція"		"Інститут"	
Автор	Зміст	Автор	Зміст
Веблен Т., [2, с. 202]	Результат процесів, які відбулися в минулому, і не відповідають вимогам сучасності; навички мислення	Веблен Т., [2, с. 201-202]	Закріплення звичаїв і порядків у вигляді закону чи закладу
Норт Д. [10, с. 11]	Правила гри в суспільстві, або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію у певне річище.	Норт Д. [10, с. 14-20]	Організації, тобто державні органи, політичні органи, партії, профспілки (все те, що формує стратегію та майстерність "правил гри")
Остром Е. [20, с. 51]	Набір працюючих правил, для визначення того, хто має приймати рішення в певних сферах	Чухно А. [16, с. 5]	Спосіб мислення і дій, втілений у соціальних звичаях, установах, правилах поведінки
Фуруботн Е. та Ріхнер Р. [19, с. 6]	Набір формальних та неформальних правил, а також спонукальних заходів до їх дотримання	Лопатинський Ю. [9, с. 33-34]	Писані та неписані норми і правила, що є умовами та передумовами прийняття рішень
Саблук П. [13, с. 8]	Правила, формальні і неформальні зв'язки, обмеження, які структурують людську взаємодію, забезпечують регулювання життєвого простору	Саблук П. [13, с. 8]	Організації, кодекси правил, установи, закони
Шпикуляк О. [17, с. 162]	Правила, традиції, усталені стереотипи; умови ринку	Шпикуляк О. [17, с. 162]	Утворення, які структурують економічну взаємодію агентів ринку

Джерело: власні дослідження

Щоб зрозуміти основну різницю між цими трактуваннями, варто взяти до уваги те, що термін "інститут" (від лат. "institutum" – устрій, установа, організація) тлумачиться як сукупність норм права, котра охоплює певні суспільні відносини або як науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади; тоді як "інституції" (лат. "institutiones" – настанова) означають назву елементарних підручників римського цивільного права; установи, заклади [14, с. 473].

Порівнюючи дослідження зарубіжних і вітчизняних вчених, варто наголосити, що існують ознаки зближення їх позицій, які пояснюють концептуальне бачення інституцій та інститутів представниками напряму. Досить часто категорія "інституція" під час перекладу з першоджерел на російську мову вживається невірно і в подальших дослідженнях повністю втрачає свій зміст. Наприклад, назва книги Д. Норта "Institutions, institutional change and economic performance" [10] в перекладі на російську мову така: "Институты, институциональные изменения и функционирование экономики". Звідси і виникає проблема в розмежуванні понять, оскільки українською назва книги відображає зміст найточніше ("Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки").

У своїй науковій доповіді П. Саблук зазначає, що у використанні категорій інституціоналізму потрібно враховувати таку особливість, як можливість інституції приймати форму інституту у певному суспільному розвитку та ринковому механізмі. З огляду на це, інституції можуть втілюватися в інститутах, тоді як інститути потребують інституцій для забезпечення розвитку соціально-економічних формацій, які відповідали б сучасним вимогам суспільства [13, с. 8]. Водночас, питання синонімії основних категорій інституціоналізму вирішується окресленням специфіки застосування кожного з них та неприпустимості отождолення їх значень.

Вивчаючи світовий та вітчизняний досвід щодо тлумачення зазначених категорій, встановлено, що "інституція" вживається для позначення механізму дії норм (правил) у будь-якій галузі суспільних

відносин та особливостей управління. Наприклад, економічні, правові та соціальні інституції пояснюються як явища суспільного життя і, водночас, інформують про їх характерні риси. Тоді як словосполучення банківський інститут – банківська інституція, інвестиційний інститут – інвестиційна інституція розрізняються так: в першому випадку розкривається зміст самостійної структури (організації), в другому – тлумачиться механізм її дії [4]. Таким чином, основним синонімом до поняття “інституція” може бути поняття “механізму”, але ні в якому разі не “інституту”.

Досліджуючи суть інституцій, зазначимо, що вони створюють певне інституційне середовище, яке впливає на поведінку індивіда, але при цьому встановлює обмеження для здійснення його діяльності, використовуючи економічні, політичні, правові, психологічні та соціальні чинники (рис. 2).

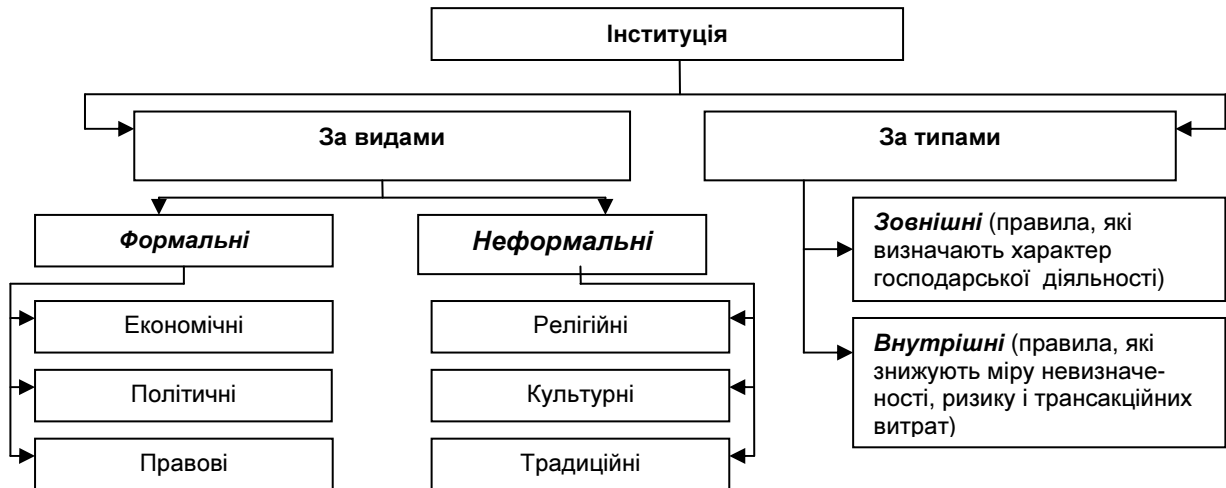

Рис. 2. Класифікація інституцій за типовими та видовими ознаками

Джерело: власні дослідження на основі [12, с. 391]

Принциповою є класифікація інституцій на формальні та неформальні. До формальних належать економічні, правові та політичні інституції, які через відповідні інститути здійснюють безпосереднє регулювання діяльності індивіда. Неформальні інституції представлені традиціями, звичаями, моральними установками, стереотипами, культурними та релігійними вподобаннями. Фактично, роль неформальних інституцій відображається в господарській етиці та внутрішніх стандартах поведінки індивідів в суспільстві.

Узагальнюючи погляди відомих вітчизняних і зарубіжних вчених та враховуючи особливості і відмінності в трактуваннях зазначених визначень, встановлено, що інституції представлені формальними та неформальними правилами і нормами, які забезпечують розподіл необхідних ресурсів, формують ефективну систему мотивації праці, сприяють залученню інвестицій та підготовці висококваліфікованих працівників. Інститути, в широкому розумінні, варто визначати як закріплення цих правил у законах (нормах, обмеженнях), а також це сукупність установ та організацій, які регламентують ці норми.

Враховуючи зазначене, синонімічними за своїм змістом не можуть бути похідні поняття “інституційний” та “інституціональний”. Оскільки, “інституційний”, враховуючи всі відмінності між інститутом та інституцією, трактується як такий, що характеризує будь-яку економічну поведінку суб’єкта та представляє взаємозв’язок інституційних утворень та інфраструктурних складових, які регулюють його діяльність і призначені сприяти ефективному розвитку економіки. Разом з тим, “інституціональний”, за своїм змістом, відображає процес формування інституцій та інститутів у процесі еволюції ринкового механізму.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дозволяє простежити термінологічні особливості та загальні риси основних складових інституціоналізму. Питання синонімії “інституту” та “інституції” вирішується шляхом окреслення кола особливостей використання кожного з них. Інституції відображають сукупність відносин між індивідами та механізми їх регулювання; інститути, в свою чергу, закріплюють та регламентують їх у діяльності. Використовуючи ці поняття в майбутніх дослідженнях, потрібно враховувати їх історичну та гносеологічну еволюцію та спиратися на теоретичний базис теорії інституціоналізму.

Бібліографічний список

1. Аузан А.А. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория: учебник / А.А. Аузан. – М. : ИНФРА – М, 2005. – 416 с.

2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; под ред. В.В. Мотылева ; пер. с англ. С.Т. Сорокина. – М. : Прогресс, 1984. – 348 с.
3. Вільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / О.Е. Вільямсон. – К. : Вид-во „АртЕк”, 2001. – 472 с.
4. Гриценко В.В. Сутність і категоріальна відмінність понять “інститут” та “інституція” [Електронний ресурс] / В.В. Гриценко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/6.pdf.
5. Заруцький І.Д. Диференціація складових інституційного середовища щодо впливу на функціонування підприємств АПК / І.Д. Заруцький // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. [Електронний ресурс] – 2009. – № 21. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Emp/2009_21/43Zaruts.htm.
6. Институциональная экономика : учебник / под. общ. ред. А. Олейника. – М. : ИНФРА. – М, 2007. – 704 с.
7. Кармазіна М. “Інститут” та “інституція”: проблеми розрізнення понять / [Електронний ресурс] / М. Кармазіна. – Режим доступу : <http://politik.org.ua/vid/magcoment.php3?m=1&N=59&C=1308>.
8. Коваленко Ю.М. Можливості і межі інституціоналізму як дослідницької програми / Ю.М. Коваленко // Зб. наук. пр. Нац. ун-ту держ. податкової служби України. – 2009. – №2. – С. 115-126.
9. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.
10. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюби. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
11. Олейник А.Н. Институциональная экономика : учебник / А.Н. Олейник. – М. : ИНФРА – М, 2007. – 416 с.
12. Поворозник В.О. Інституції як економічна категорія / В.О. Поворозник // Наук. вісник Укр ДЛТУ: зб. наук-техн. пр. – 2004. – Вип. 14.7. – С. 385-396.
13. Саблук П. Т. Інституційні засади трансформацій в аграрній сфері: доп. на 13–х річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 червня 2011 р. / П. Т. Саблук. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2011. – 64 с.
14. Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О. Пустовіт [та ін.] – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
15. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – С. 52-53.
16. Чухно А. Институціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 6. – С. 4-13.
17. Шпикуляк О.Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 159-165.
18. Coase R.H. The nature of the firm / R.H. Coase // *Economica*. – 1937. – V. 4, I. 16. – P. 386-405.
19. Furubotn E.G. Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics (Economics, Cognition, and Society) / E.G. Furubotn, R. Richter . – MI : University of Michigan Press, 2005. – 672 pp.
20. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action / E.Ostrom. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.- 276 pp.

Анотація

У статті розглянуто загальні та особливі риси методології “старого” інституціоналізму та неінституціоналізму. Проаналізовано еволюцію трактування категорій “інститут” та “інституція”, визначено особливості їх застосування.

Ключові слова: інститут, інституція, інституціоналізм, неінституціоналізм, “старий” інституціоналізм.

Аннотация

В статье рассмотрены общие и особенные черты методологии “старого” институционализма и неинституционализма. Проанализировано эволюцию трактования категорий “институт” и “институция”, определены особенности их применения.

Ключевые слова: институт, институция, институционализм, неинституционализм, “старый” институционализм

Annotation

The paper considers the general and peculiar features of “old” institutionalism and neoinstitutionalism. The author has analyzed the evolution of interpreting the categories “institute” and “institution”; it also determines the peculiarities of their applying.

Key words: institute, institution, institutionalism, “old” institutionalism, neoinstitutionalism.